

Василь Ульяновський

ДВА ІМЕНІ КН. ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА: СИМВОЛІКА, ЗНАЧЕННЯ, ПАТРОНАЖНИЙ АРХЕТИП

Проблема ім'янаречення є однією з ключових у дослідженні будь-яких прошарків суспільства середньовіччя та ранньомодерної доби. Вона кодує кілька важливих модулів: родової традиції та проблеми успадкування, релігійності й популярності певних культів, уяви про патронаж тощо. Особливого значення ця проблема набуває в дослідженні шляхетського соціуму й цілком індивідуалізується у вивченні конкретних княжих Домів та їх представників через прояв «родових практик» і традицій.

Стосовно Василя-Костянтина Острозького ми маємо унікальний випадок навіть серед незначного числа руських православних князівських родів Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Справа в тому, що він сам у зрілому віці прибрав інше ім'я, замінивши ним (хоча далеко не однозначно) хрестильне. Для православної традиції першої половини XVI ст. (князь народився 1526 р.) вже не було традиційним (на відміну від домонгольських часів і практики Рюриковичів) давати два імені синові. Острозький також отримав одне хрестильне ім'я, котре обрав його батько – великий гетьман литовський Костянтин Іванович. Поява другого імені вперше фіксується після виповнення повноліття юнакові. Що означали ці два імені, наскільки вони вписувалися в родову традицію ім'янаречення, як сам носій обох імен варіював їх вживання? Ці та інші питання чомусь навіть не ставилися численними біографами Острозького (за кількома винятками з'ясування початку вживання імені Костянтин¹).

У цій розвідці ми спробуємо вийти за традиційні «канони» визначення порядку надання імені в князівському Домі Острозьких, зуживаючи, окрім родового, також церковно-релігійний та ім'янословний вектори проблеми.

Насамперед слід з'ясувати певні константи, на які доведеться опиратися. Це насамперед – точна дата народження нашого героя. В історіографії вона коливається між 1524 та 1527 роками. Довгий час головним орієнтиром у визначенні цієї дати слугував нібито надгробок князя (пізніше з'ясувалося, що він не автентичний), де було сказано: «Родися в граде своем Турове лета Божия нарожения 1527»². Цей рік названий і в «Острозькому літописці», але

¹ Див., наприклад: Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 183. – Прим. 74 та ін.

² Быков Н. П. Князья Острожские и Вольны. – Петроград, 1915. – С.39.

вказується інше місце народження: «Князю Костантину родися син Василий в Дубне»³. Томаш Кемпа спробував довести, що княжич народився у 1524-1525 роках. Дослідник застосував «логічні обрахунки»: якщо шлюб батьків відбувся 1522 р., то найраніше син міг народитися у 1523 р.; спеціальним привілеєм короля від лютого 1541 р. Василь був визнаний повнолітнім (про зобов'язання старшого сина Іллі здійснити рівний поділ батькових маєтків з Василем після виконання йому п'ятнадцятиліття писав у затвердженому Жигимонтом I 1528 р. заповіті Костянтин Іванович⁴), а ще в 1540 р. король взяв під секвестр маєток по смерті Іллі до повноліття Василя й ствердив його повноліття, коли княжичу вже виповнилося 16 років (1541 р.), а відтак, він мав народитися у другій половині 1524 р. чи на початку 1525 року⁵. Натомість Леонід Соболев заявляє, що в матеріалах Литовської Метрики він віднайшов точну дату народження Василя Острозького – 2 лютого 1526 р. (це свідчення матері кн. Олександри зі Слуцьких Острозької про те, що в цей термін синові виповнюється повноліття)⁶. При цьому більш вірогідним є народження князя в Дубні – другій головній резиденції Острозького після Острога. Нині у зв'язку з публікацією даного тому Литовської Метрики цю інформацію можна перевірити. Засвідчення 15-ліття Василя відбулося в королівському суді під час судового процесу 11 січня 1541 р. Саме тут

*Різдво Св. Василя.
Фрагмент ікони XVI ст.*

³ Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1970. – С. 126.

⁴ Lietuvos Metrika. – Vilnius, 2001. – Knyga 12: Užrašymų knyga 12 / Parengė Parengė Darius Antanavičius ir Algirdas Baliulis. – P. 531. Ілона Чаманська чомусь стверджує, ніби Василь Острозький вступив у права повнолітнього в 12 років, див. – Czamańska I. Wiśniowiecscy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 67. – Prip. 4.

⁵ Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 22-23.

⁶ Соболев Л. В. Князь К.-В. Острожский как лидер «русского народа» Речи Посполитой. Автореф. дис...кандид. истор. наук. – Москва, 2002. – С. 11.

Олександра зі Слущких Острозька продемонструвала завірений королем попередній тестамент чоловіка (Костянтина Івановича), за яким повноліття сина визначалося саме з виповненням 15-ти років, коли княжич мав право на половину отчизних володінь. Ось автентичне свідчення Олександри: «Пры том княгиня Костеньтиновая ... пред королем его милостью того доводила, иж петнадцат год сыну ее, князю Василью мает се выполнить о теперешним святе о Громницах, близ у пришлых»⁷. Громниця (язичницьке свято переходу від зими до весни) у православній традиції – це Стрітення Господне. На той час воно святкувалося 2 лютого (за новим стилем 15 лютого). Народження саме на Стрітення – доволі символічне і почесне, навіть містичне явище з огляду на особливе значення діянь Василя-Костянтина для Церкви. Утім, наголосимо, Олександра свідчила, що син народився «о Громницах», тобто, після цього свята, яке святкувалося більше тижня (в залежності від посту), але народження княжича сталося «близ у пришлых» – а отже за пару днів по Стрітенню. Тож на підставі цитованої фрази однозначно вважати датою народження Василя 2 лютого не доводиться, а лише за кілька днів після 2 лютого. З точки ж зору сучасного шанування пам'яті новопроголошеного святим кн. Василя-Костянтина Острозького, слід вживати григоріанський календар, тобто – після 15 лютого. Значимо, що для сучасників особлива чіткість у даті народження, вочевидь, не мала такого важливого значення як нині. Тому 11 січня під час судового процесу Жигимонт I визнав, що Василь Острозький «зуполные лета вжо мает», і йому може бути виділена й передана половина батькових маєтків⁸.

Щодо хрестильного імені всі дослідники апелюють лише до традиції не тільки князівських, але й шляхетських родин надавати дітям чоловічої статі імена предків у певній послідовності (на честь діда чи прадіда), що було ледь не «залізним правилом» успадкування родової традиції, покровительства предків тощо. Зокрема, Наталя Яковенко стверджує наявність усталеного репертуару імен у княжих родах, у тому числі щодо Острозьких такими родовими іменами були Іван та Василь. Стосовно Василя, то так звали «предка» Острозьких кн. Василька Ростиславовича, це ім'я також було хрестильним у символічного першопредка кн. Володимира Святославовича, Василь Красний був прадідом нашого героя⁹. Втім, маємо визнати, що жорсткого дотримання правила вживання «родових імен» в Домі Острозьких не спостерігається. Навіть якщо долучити твердження про можливе надання імені за дідом, то дідом нашого героя був Іван Васильович. З іншого боку, маємо згадати переказ, ніби Костянтин Іванович переніс поховання свого

⁷ Lietuvos Metrika. – Vilnius, 2007. – Knyga 231: 12-oji Teismų bylų knyga / Parengė Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė, Saulė Viskantaitė-Savieviščenė, Lirija Steponavičienė. – P. 60.

⁸ Там само. – P. 60-61.

⁹ Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – Київ, 2002. – С. 52-53.

діда Василя Красного до Києво-Печерського монастиря, що означало особливе шанування великим гетьманом свого діда й можливе найменування молодшого сина його іменем, тобто іменем прадіда. У заповіті 1514 р. гетьман писав, що м. Турів король пожалував йому в отчину, «по тому, як і дід мій князь Василь тримав» – це ще один матеріальний вияв пошани до предка та його заслуг перед Домом¹⁰. Втім, за такого шанування Костянтином Івановичем свого діда більш відповідним цьому шануванню було б найменування Василем первістка (Іллі), а не другого сина та ще й від другої дружини. Дивним є і те, що непопулярним у роді виявилось ім'я Федір, котрий фактично розбудував Остріг та головні сакральні центри Дому, отримав усі «відправні» привілеї на отчинні маєтки (в тому числі Остріг і Дубно), котрим користувалися в різних обставинах усі Острозькі, а відтак Федір мав би стати найпопулярнішим з перших князів Острозьких серед його нащадків також у системі ім'янаречення. Нарешті, сам Костянтин Іванович у церковних поменниках називав першим кн. Данила, котрий реально розпочинав рід князів на Острозі. Тим не менше, свого первістка великий гетьман литовський назвав Іллею, а другого сина – Василем, мовби підкреслюючи, що дотримувана істориками ідея про чіткість іменування дітей у княжих домах насправді не є постулатом. Саме лише наречення старшого сина неродовим ім'ям закладало цілком інший – власне церковно-патрональний вектор вибору Костянтином Івановичем імен для своїх нащадків.

Ця остання обставина дозволяє зужити інші вектори «дешифровки» *хрестильного* імені нашого героя. При цьому гадаємо, що *родове* ім'я Острозького проявиться в другому (не хрестильному) імені князя – Костянтин, яке, як зазначають дослідники, він сам почав уживати з кінця 1540-х років, однак «сторонні» й родичі (Беата Костелецька) довго не визнавали цього другого імені¹¹.

Ім'я ж Василь було надано князю під час хрещення. А це означає, що принцип його вибору міг бути прив'язаний до церковного календаря. Сучасні російські ономасти також стверджують: ім'я Василь – хрестильне, а Костянтин «фигурирует, скорее, в качестве родового, княжьего», пікріплюючи це фразою зі вступу від імені Острозького до Острозької Біблії: «Азь Коньстантинъ, нареченны въ святомъ крещегии Василие», «Я Константин, зовомый и во святомъ крещении Василий нареченный»¹².

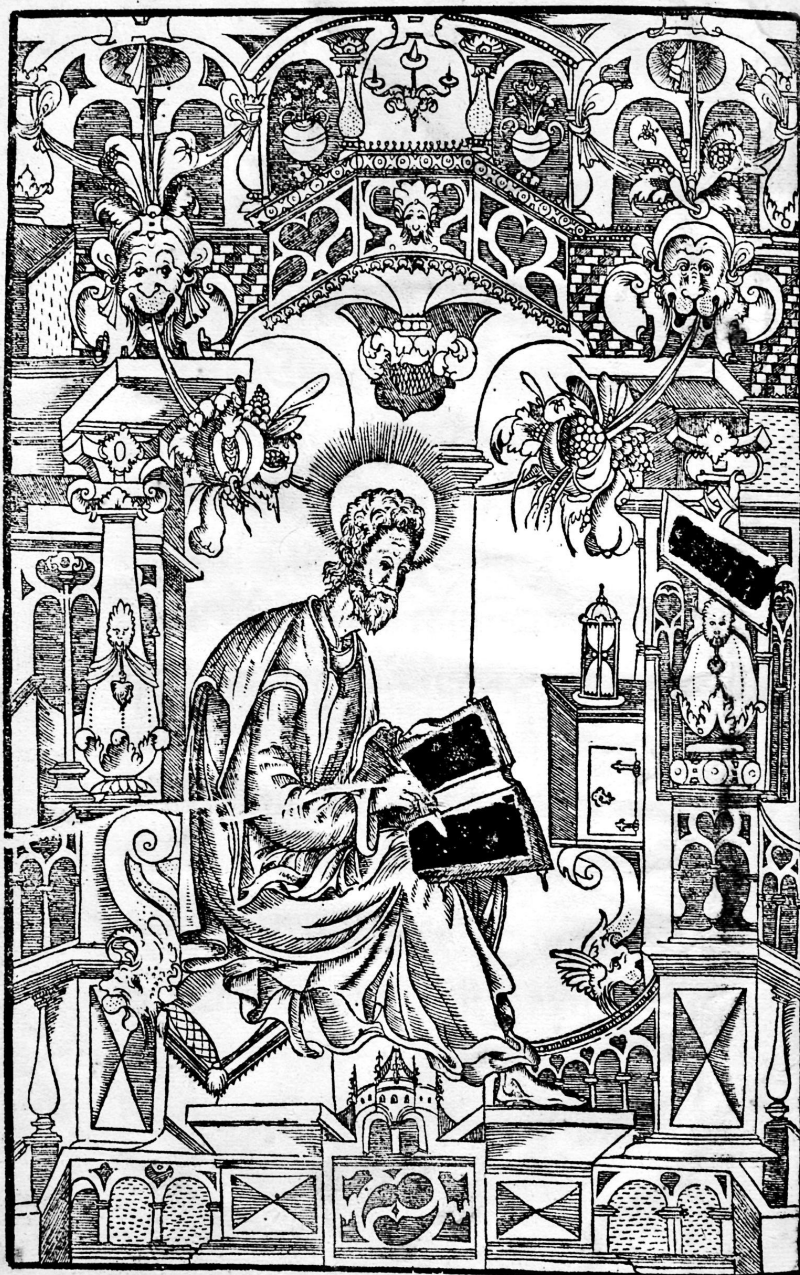
Якщо визначити приблизну дату народження Острозького після 2/15 лютого, тобто, в перших числах (середині – за григоріанським календарем) лютого, то на цей день випадає Стрітіння Господнє.

¹⁰ Zrodla do dziejow polskich / Wyd. M. Malinowskiego i A. Przewdzickiego. – Wilno, 1844. – T. 2. – S. 424-425.

¹¹ *Huk I.* О іменіцтві князів Острозьких-Заславських // *Warszawskie zeszyty ukraiноznawcze*. -Warszawa, 2005. – № 19-20. – S.365.

¹² *Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б.* Выбор имени у русских князей в X-XVI вв. Династическая история сквозь призму антропоники. – Москва, 2006. – С. 571.

СВЯТЫЙ ВАСИЛІЙ ВЕЛИКИЙ

Гравюра «Св. Василій Великий» у «Книзі о постни́чествѣ» (1594)

У ближчі до народження дні в церковних святцях на той час мали бути: 30 січня – собор трьох святителів Василя Великого, Григорія Богослова та Іоана Златоустого; 1 лютого – архієп. Василій Солунський (Фессалонікійський) (пом. бл.870 р.), 14 лютого – Василій Александрійський. Коли ж допустити, що ім'я було дане при хрещенні, котре за каноном мало відбутися на сороковий день після народження (тобто, 12 березня, коли святкуються преп. Феофан Сигріанський, Григорій Двоєслов – Папа Римський та Симеон Новий Богослов), то ближніми василієвськими святами були: 4 березня – Василій Солунський (Фессалонікійський), 26 березня – Василій Новий. Як бачимо, прямих часових збігів у церковному календарі немає. Найбільшим патроном з іменем Василій, звичайно, вважався (і вважається) Св. Василій Великий, вибір покровительства якого для сина великого гетьмана можливий через триденну близькість патронального свята від (умовної) дати народження хлопчика.

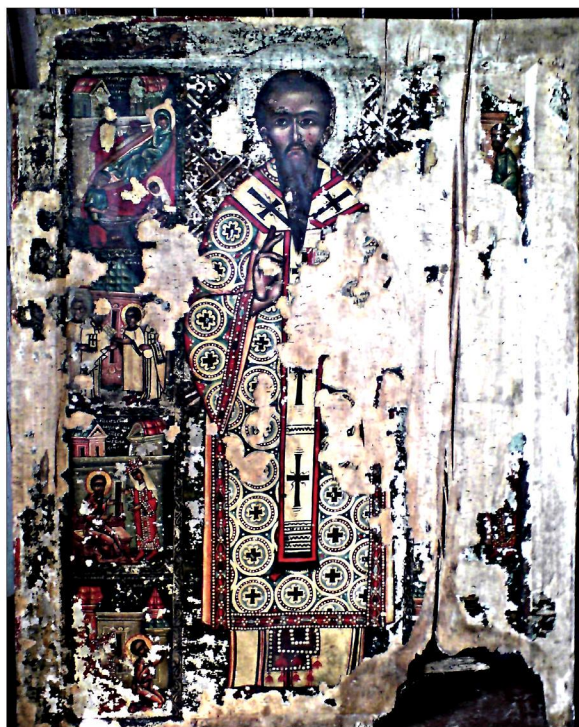
В усіх документах часів життя Костянтина Івановича (зокрема цитованому заповіті 1528 р.) його молодший син називається лише іменем Василій. Те саме спостерігаємо і в документах судового процесу за спадщину К.І.Острозького 1540-х років. Як вже вказувалося, лише з кінця 1540-х рр. князь почав іменувати себе родовим іменем на честь батька. Якраз на той час завершується перший етап боротьби Василя Острозького з дружиною старшого брата Іллі Беатою Костелецькою за батькові володіння, і князь здобуває важливу перемогу, повертаючи частину маєтків Дому. Це означало не лише перейняття батькових маєтків, але й перейняття батькової слави, яка після смерті Іллі рано чи пізно мала перейти до єдиного сина-спадкоємця, оскільки Ілля не дав чоловічого потомства.

Томаш Кемпа відзначив іншу цікаву обставину вживання імені Костянтин. Опираючись на напис на золотій медалі з портретом Василя-Костянтина Острозького, дослідник прочитав у написі Костянтин IX і прийшов до висновку, що Острозький набагато глибше сприймав це ім'я – як зв'язок з династіями Риму та Візантії: до часу шлюбу Володимира Святославовича з Анною було сім володарів римських та візантійських з іменем Костянтин, Костянтин Іванович міг рахуватися як восьмий, а сам Василь-Костянтин – дев'ятим. На цьому історик виснував, що Острозький тягнув традицію не лише династії Рюриковичів, але й її зв'язків з римсько-константинопольською імперською спадщиною¹³. Цю спадщину ще з початку XVI ст. «приміряли» на себе й московські Рюриковичі, виводячи походження своєї влади від Августа Цесаря та через «дарування» інсигній влади князя Володимиру Мономаху імператором Костянтином. Утім нагадаємо, що медаль, швидше за все, була виготовлена на замовлення старшого сина нашого героя Януша Острозького по смерті батька, а відтак означену ідею мав би «промовляти» його син-католик, котрий не подовжив цю ідею в своїх дітях – ім'я Костянтин отримав племінник Януша, тоді як його власний син був названий Володимиром.

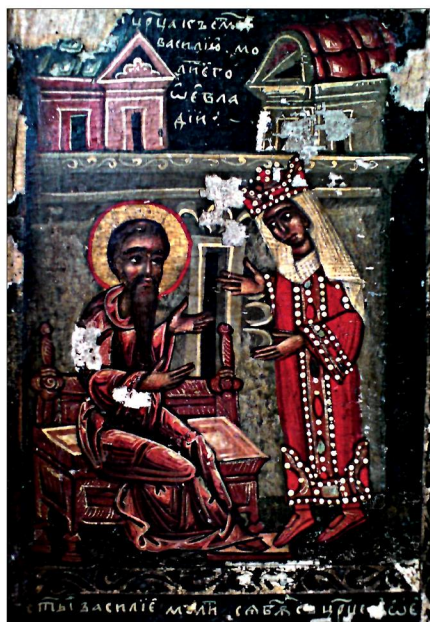
¹³ *Kempa T.* Konstanty Wasył Ostrogski. – S.6.

*Св. Василій Великий з житієм.
Ікона XV ст.*

Св. Василій Великий з житієм. Ікона XVI ст.

Фрагменти ікони Св. Василія Великого

Якщо ж продовжити суто теоретичну «розшифровку» цих імен, то виникне образ кн. Володимира-Василя Святославовича – рівноапостольного хрестителя Русі. Однак уся означена побудова може бути розбита завдяки іншому читанню напису на медалі, в якому відсутня нумерація Костянтина: CONSTANTIN CO. D: G.DUX. OSTROGIAE і т. д., що розшифровується як Constantinus Constantinowicz, Dei Gratia Dux Ostrogiae (Костянтин Костянтинович Божою милістю князь Острозький)¹⁴.

Якщо ж з гіпотетичних манівців повернутися в орбіту «реальної історії», то щодо двох імен Острозького можемо констатувати лише те, що ім'я Василь було першим і хрестильним, а відтак вибиралося відносно церковного календаря (хоча й з можливим врахування репертуару імен княжого Дому), родове ж ім'я Костянтин було взяте князем після завершення першого етапу боротьби за батькову спадщину, що й підкреслювало його спадкоємство та право на всю спадщину Дому та саму «батькову славу». Окрім того, Василь-Костянтин ніяк, ніде й ніколи не підкреслював свого тезоіменитства прадіду, отже він сам сприймав своє перше ім'я більше як хрестильне, а не родове. Це для нас особливо важливо: якщо Костянтин Іванович при ім'янареченні сина міг апелювати саме до родового імені (діда), то сам Василь Костянтинович у відомих нам документах (зокрема, цитованій передмові, яка промовляла до найширшого загалу) сприймав своє перше ім'я лише через призму таїнства хрещення.

Остання обставина дозволяє застосувати ще один вектор дешифровки імен Василя-Костянтина. Маємо на увазі теорію ім'янословія й онтології християнського імені отця Павла Флоренського, який вважав, що «имя оценивается Церковью, а за нею – и всем православным народом, как *тип*, как духовная конкретная *норма* личностного бытия, как *идея*; а святой – как наилучший ее выразитель, свое эмпирическое существование сделавший прозрачным так, что чрез него нам светит благороднейший свет данного имени. И все-таки имя – онтологически первое, а носитель его, хотя бы и святой – второе ... имя признается онтологически честнейшим. Одна из обычных назидательных тем – о подражании соименным святым и о покровительстве их носящим общее с ними имя ... о покровительстве именно этого святого и о подражании не вообще святым, а именно *этому*, определенному. Но первое предполагает особливую благодатную близость к нему, а второе – сродство духовного типа и общего пути жизни (...). Только усвоив церковное и общечеловеческое понимание имен как формообразующую сил, действительно единящих онтологически всех своих носителей, можно усвоить учение о покровительстве святых и подражании им»¹⁵.

¹⁴ Лукомський В. К. Медаль Костянтина Костянтиновича Острозького // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. – Київ, 1926. – Вип. 1. – С. 42.

¹⁵ Флоренский П. Имена. – Москва, 1993. – С. 34-36.

Подібні думки висловлював і отець Сергій Булгаков: «Именование есть суждение, т.е. продуцирование известного качества, определение субъекта через сказуемое, через идею ... Имя есть энергия, сила, семя жизни ... Как предмет умозрения, имя есть идея, как сила, оно есть энтелехия ... Именование есть новое рождение, окончательное рождение. Если именование есть момент рождения, то переименование есть новое рождение»¹⁶.

Певну «підказку» для застосування заманіфестованого методу надав нам сам Острозький. Маємо на увазі його ставлення до тезоіменитого святого. Нагадаємо, що у 1594 р. в Острозі була видана книга творів Василя Великого про постування, яку князь особисто дарував інтелектуалам та важливим особам православного віровизнання (наприклад, Самозванцю та його супутникам). Устав Василя Великого Острозький активно пропагував у своїх монастирях, наполягаючи на його неухильному дотриманні (монахи інших обителей, наприклад Києво-Печерської, «бунтували» проти суворості Уставу й навіть виганяли ігуменів, тоді як у маетках Острозького «під оком князя» подібна поведінка була неможливою). Згідно церковної традиції, князь мав святкувати не день народження, а іменини, тобто головні свята свого основного патрона Св. Василя Великого. У ці дні Острозький молився до святого, слухав його житіє та акафісти, що навіть на підсвідомому рівні закладало певне розуміння християнського ідеалу та формувало релігійну свідомість Острозького: для нього Василій Великий був не просто небесним покровителем, але й певним взірцем християнських чеснот. Василієвські свята та читання відповідних текстів (включно з творами цього Отця Церкви) створювали підґрунтя для «пізнання» й запам'ятовування образу патрона як на усвідомленому, так і на підсвідомому рівнях¹⁷. Якщо ж згадати, що саме за Василя-Костянтина православні інтелектуали острозького гуртка почнуть активно розвивати ідею про пряму спадкоємність Дому Острозьких від великого князя Володимира Святославовича, в хрещенні Василя, то образ їх спільного небесного покровителя здобуде додаткового «звучання» в житті Острозького.

Після всього сказаного маємо можливість звернутися до тих характерних ознак, які має «накладати» на особистість саме ім'я та регулярно повторюваний і навіть нав'язуваний у церковних відправах життєписний образ святого покровителя.

Насамперед перевіримо «вплив» хрестильного імені – Василій¹⁸.

¹⁶ Булгаков С. Н. Философия имени. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 238, 243, 246, 258, 261; Пор.: Лосев А. Ф. Личность и абсолют. – Москва, 1999. – С. 225-376.

¹⁷ Щодо цього див.: о. Батрух С. Модель християнського життя у творах Св. Василя Великого / Пер. з польськ. Т. Різун. – Львів, 2007. – 160 с. (особливе значення мали моральні чесноти: покіра, послух, розсудливість, справедливість, мужність, терпеливість, стриманість, чистота, убогство, працьовитість; а також важливе значення надавалося молитві: усній, мисленній та молитві серцем).

¹⁸ Флоренский П. Имена. – С. 128-133.

Риси іменного образу Василій, притаманні кн. Острозькому	Риси іменного образу не притаманні кн. Острозькому
Етимологія імені – «царський, царственный» працює на рівні обширу влади та розуміння своєї значущості й вождівства для Русі/руси, схильності до «миродержавства». Вміння охоплювати широкий кругозір і вести на всьому контрольованому обширі планомірну діяльність. Здатність до систематизації відносин речей, людей і подій. Особлива увага до явищ культури та організація праці оточення в цій ділянці. Особливі організаційні здібності «по внутреннему смыслу» задля досягнення об'ємної чітко усвідомленої мети. Досягнення мети найрізноманітнішими засобами. Розум опирається на інтуїцію, здогад, інстинкт, навіть хитрість, діє гнучко й пристосовується задля досягнення мети, не переймається оцінками його дій. Його дії позбавлені інтриги, не випадкові й переважно не особистісні (більші за особистий інтерес). Дії й помисли не прозорі назовні. Зовні демонструє «організующий разум», який сприймає як «должность в мире», «как бы царский сан», а власні почуття (ніжність, меланхолійність, витонченість) не демонструє назовні. Не витає в хмарах і не заривається в землю, проявляє видиму мудрість. Не ставить нереальних цілей, досягає їх поступово, відступає задля обходу перешкоди, не прагне її здвинути. Розум переходить у вольове начало (повний зв'язок волі з розумом), здатний долати емоції. Мало думає про діяльність «в пределах личной жизни», не має успіху в «самом внутреннем своем», не вірить у можливість втілення «внутрішнього», приховує його в глибинах своєї душі (особливо ніжні емоційні почуття). Зовні «облекается синею маскою суровости и жестокости, стараясь сокрыть себя от себя тяжеловесною монументальностью, порою даже жестокостью». Може бути жорстоким задля досягнення мети, але водночас і великодушним (здатний «самодержавно», «со властью и достоинством» відмінити в конкретному випадку усталену норму з раціональною метою задля необхідного в даний момент результату). Здатний грішити, але «этот грех совершается им не случайно и неожиданно для него самого, а как-то планомерно ... грех прочно и логически связанный с другими действиями, соизволяется как естественное последствие, как необходимость, как неотменимое звено на принятом пути, и потому – по-своему разумное и организованное».	Через конфлікт внутрішнього і зовнішнього в прояві особистості розвивається «мрачное ощущение обреченности всего заветного и полная фатализма бездейственности в отношении дорогого». Розвивається підозрілість як риса характеру. Він скрізь потрібний, але ніде себе не знаходить, не здобуває справжнього пристанища, тому підсвідомо прагне відмежуватися від організаторства, від постійного піклування про загальне. Притаманна тяга до вина задля відсторонення від проблем, відпочинку від справ.

Риси іменного образу Костянтина, притаманні кн. Острозькому	Риси іменного образу, не притаманні кн. Острозькому
Етимологія імені – постійність, стійкість, визначеність. Вміння вплинути на «натовп», прищепити свою думку на рівні загалу методом різкої вимоги й авторитету. Може досягти перемоги ідеї швидкісним методом, тоді як без його впливу вона мала б дуже довге втілення.	Антилогізм реалій та імені: Костянтином називають за непостійність, коливання й хитання; «нет характера с большим непостоянством». Непостійність – «первичная черта характера», котра виникає з «воли к непостоянству как к таковому». Характерні немотивовані капризи, нервові відношення до життя, психологічна неможливість стабільності. Сам не знає, чого хоче «глибинно». Не терпить відповіді «ні», озлоблений на увесь світ і себе самого, не вислуховує «відповідь» світу. Нетерпеливий до буття зовнішнього і свого внутрішнього, показує свою зверхність і зухвалість. Обдарована натура, особливо чутлива «ко всяким духам и всяким внушениям», миттєво розбирається в найтонших відтінках і смаках, але його чутливість пасивно-жіноча; визнає в цьому плані свою винятковість та витонченість. Не має усвідомленого обов'язку. Схильний до імпресіонізму в усіх проявах. Погано розуміє різницю між великою культурою та театально-виставковою ошатністю. Може свідомо надавати перевагу швидкоплинному, дешевому й блискучому перед вічним і постійним. Діє наперекір «натовпу», думці загалу. Його капризи можуть призвести до вагомих змін, ламати історію, бути по суті провіденційними, оскільки він здібний, попри думку загалу, підтримати непомічену іншими важливу істину чи явище та самовладно і зверхньо піднести їх до рівня найважливіших, вплинути на сприйняття цього оточенням і культурну перемогу означеного явища чи істини. Завжди прагне до втіленої вагомої ідеї додати велику кількість зайвого й дріб'язкового, чим може зіпсувати все враження і всю попередню роботу, боячись постійності й стабільності як чогось нудного й банального. Рідко буває мудрим, «перемудрюючи» самого себе. Нерівний у стосунках з людьми: може бути добрим та чуйним і швидко міняється – стає похмурим і злим. Активний лише тоді, коли «найдет на него активность», а в інші моменти не вміє бути самостійним. Душевний стан завжди непостійний, непередбачуваний ні оточенням, ні ним самим. Костянтин – «характерное имя декаданса и завершенных циклов истории, и падающих культур, и кончающихся направлений мысли, и отдельных родов ... не без причин именно с Константином связала себя угасающая Римская империя».

Стосовно кожного з наведених положень можна навести численні приклади з біографії Василя-Костянтина Острозького. Втім, не це для нас важливо, та й не буквалістичне сприйняття «ознак» імені Василя, котрі виділяє отець Павел Флоренський, а сама система можливого «втілення» рис імені й патронального його носія-святого в діяльності людини означеної доби через постійне «пізнання» й запам'ятовування образу (чи образів, оскільки святих Василіїв чимало) героєм як на усвідомленому, так і на підсвідомому рівнях. Саме в цьому «генеральному сенсі» концепція Флоренського діє відносно Острозького. Побіжно її підтверджують також зафіксовані оточенням князя та його сучасниками загалом характерні риси характеру, психіки, дії та вчинки князя.

Зовсім інакше виглядає картина з іменем, за яким не стоїть безпосередній святий патрон цього конкретного кн. Острозького. Набувши за власною волею родове ім'я Костянтин з виповненням повноліття та здобуттям половини отчизни (за інформацією Ігоря Тесленка, не пізніше 1547 р.), Острозький не перейняв «характерних рис» імені. Це можна побачити, «розклавши» означені «рис» імені Костянтин¹⁹ на ту саму біномію колонки втіленого / не втіленого.

Отже, характерні ознаки імені Костянтин не відбилися на кн. Острозькому. Це пов'язано з тим, що ім'я Костянтин не було його хрестильним іменем, а лише штучно надбаним родовим. Князь не орієнтувався на конкретного представника цього імені серед святих – Костянтина Великого, а лише на свого батька, спадщиною якого, як спадщиною Дому, намагався оволодіти й відродити «імперію Острозьких». Для нього це ім'я було символом колишньої слави Дому, його першості в державі та лідерства для Русі/русі. Саме це Василь-Костянтин мав на увазі, підкреслено увічнюючи образ батька в надгробку Успенського собору Києво-Печерського монастиря. Для Успенського собору, як і загалом для православних храмів, скульптурні надгробки (і взагалі скульптури навіть святих) були не характерні й уважалися неканонічними. Поставлення батькового надгробку Острозьким у 1579 р. мало винятковий характер. На це мав наважитися і він сам, і священноначаліє Києво-Печерського монастиря. А відтак, ця акція була дуже вагомою для князя й, вочевидь, несла в собі важливе символічне навантаження. Гадаємо, що

Костянтин
з Острога / Котор
з Золотої Тарни.
сплодзіл те сны.
то мужне оброну 1517.

Костянтин,
князь з Острога.
Гравюра з трактату
Бартоша Папроцького
"Gniazdo cnoty" 1578 р.

¹⁹ Флоренский П. Имена. – С.164-170.

пояснення «від мистецтва» та «естетики», а також «королівської моди» в цьому випадку навряд чи можуть бути актуальними. Що ж «вкладав» замовник в саму ідею цього надгробку? На той час київський воєвода вже об'єднав у своїх руках усі колишні батьківські володіння, розширив їх, здобув численні уряди. Однак він не мав такої гучної військової слави, як батько, не встиг прислужитися звичайними походами Короні, а тому був «менш славним», ніж Костянтин Іванович. Встановлюючи пам'ятник батькові в Успенському соборі, Острозький промовляв до усієї «православної русі», що є гідним спадкоємцем великого діяча минулого, слава якого має служити й синовій славі. Пам'ятник, говорячи про великого гетьмана, вказував на живого його нащадка, до якого величний постамент й звертав сподівання усіх, хто споглядав скульптуру та читав напис. Цей пам'ятник Костянтину Івановичу Острозькому фактично був ... пам'ятником слави для його живого сина, княжий титул якого у старовинному соборі «звучав» багатозначно²⁰.

*Св. Василій на троні.
Фрагмент ікони XVI ст.*

Звісно, ні в якому разі не можна лише формально сприймати наведене (як штучне застосування теорії отця Павла Флоренського). Сказане можна перевірити, зокрема, на «запаралеленні» життєвих рис Св. Василя Великого і Св. Костянтина із характеристикою Василя-Костянтина Острозького. Проте в цьому разі може йтися про подібність позитивних дій обох святих і їх життєвих ситуацій з окремими діями князя Острозького. Цікаво, що саме стосовно образу Костянтина православні книжники розвинули паралелі відносно «хрещення землі»/імперії та насяння знанням Христового вчення Русі (вірші на герб Острозьких Герасима Смотрицького в Острозькій Біблії), проте цей контамінований образ мав швидше ідеологічне, ніж особистісне начало. Для книжників образ світського святого покровителя християнства був незмірно вигіднішим, ніж образ вселенського отця Церкви Василя

²⁰ Сидор-Габелінда О. Корона князя К. І. Острозького (з лаврського надгробку 1579 р.) // Волинська ікона. – Луцьк, 1996. – С. 22.

Великого, діяльність якого не можна було так злободенно порівняти із вчинками Острозького. Ми ж говоримо про індивідуальну символіку імені, а тому мислимо в іншій площині. Та й сам князь у підписаній ним передмові до Острозької Біблії, відсилаючи до Св. великого князя Володимира (його часам атрибутувався Геннадіївський кодекс), також не згадував про його хрестильне ім'я (Василій), цим ніби заперечуючи «перейняття» ідеологічного образу та контамінацію імен з обома «хрестителями» світу (імператора Костянтина) й Русі (великого князя Володимира-Василія)²¹.

Отже, на наш погляд, хрестильне ім'я Василя Острозького відбилося на сутнісному прояві його особистості щодо формування її визначальних психологічних рис. З цим іменем князь пов'язував свої молитви та звернення до патрона і сам містичний патрональний захист та молитву про нього перед Небесним Престолом Божим. Прибране ж ім'я Костянтин по суті означало звернення до пам'яті й образу покійного батька, за яким стояли цілісність володінь Дому, сила й могутність влади, впливи в державних структурах і стереотипи пам'яті сучасників щодо руськості та могутності цього імені в історії Великого князівства Литовського і Польської Корони.

²¹ Ми не бачимо підстав для підтримки ідеї проф. Сергія Плохія щодо «Володимирового комплексу» кн. В.-К. Острозького (*Плохій С.* Від князя до гетьмана: образ «протектора» в українському православному письменстві // *Осягнення історії. Зб. наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя.* – Острог, Нью-Йорк, 1999. – С. 427; *Його ж.* Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – Київ, 2005. – С. 206.), який нібито підтверджується в «Палінодії». Це, швидше, є «комплексом»/штампом православних книжників, котрі не бачили іншого аналога в руській православній традиції, ніж «комплексом» самого Острозького. Порівняння Острозького з Володимиром та Ярославом стосувалося видання Острозької Біблії, ця подія інтерпретувалася як «нове хрещення» Русі (за прикладом Володимира) й нове її книжне «просвічення» (за прикладом Ярослава) і так званий «Володимирів комплекс» Острозького тут ні до чого. Це порівняння було аналогемою власне книжників, а не самого князя.